

6. SINIF SOSYAL BİLGİLER

SB.6.3.1 – TÜRKİSTAN'DA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİNİN MEDENİYETİMİZE KATKILARI

Ünite 3: Ortak Mirasımız · Konu Özeti · Sosyal Bilgiler Dünyası

Öğrenme çıktısı: Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerinin medeniyetimize katkılarını analiz eder. Bu özet; Türkistan'ın coğrafyası ve konargöçer yaşam, Asya Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar ile bu devletlerin yönetim, askerî yapı, sosyal hayat, hukuk, sanat ve ekonomi alanındaki katkılarını kapsar.

ÖNEMLİ KAVRAMLAR

Türkistan · Konargöçer yaşam · Kağan · Kut · Kurultay (toy) · Töre · Hatun · Tümen · Onluk sistem · Turan taktiği · Balbal · Orhun Kitabeleri · Budun · Manihaizm · Yargu

1 TÜRKİSTAN: TÜRKLERİN YURDU

Tarihte bilinen ilk Türk devletlerinin kurulduğu bölge, “Türklerin yurdu” anlamına gelen **Türkistan** olarak adlandırılır. Türkistan'ı, dört yandan dağlar ve denizlerle çevrili geniş bir alan olarak tanımlayabiliriz.

YÖN	TÜRKİSTAN'IN SINIRI
Doğu	Kingan Dağları
Batı	Hazar Denizi
Kuzey	Altay Dağları
Güney	Himalaya ve Karanlık dağları

İKLİM: Türkistan'ın iklim özellikleri, **ANADOLU'NUN İÇ KISIMLARINDA** görülen iklim koşullarına benzerlik göstermektedir. Yani kışlar soğuk, yazlar sıcak ve kurak geçer.

Türkistan'ın coğrafi şartları, Türklerin kurduğu devletlerin **siyasi ve askerî yapısını, sosyal hayatını ve ekonomik faaliyetlerini** etkilemiştir. Köklü töresi, güçlü aile yapısı ve askerî gücüyle konargöçer yaşam süren Türkler, Türkistan'da birçok devlet kurmuştur. **Asya Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar**, Türkistan'da kurulan ilk Türk devletleri arasında yer alır.

2 KONARGÖÇER YAŞAM

Yüksek dağların arasında geniş ve kurak düzlüklere sahip olan Türkistan'da temel geçim kaynağı **hayvancılıktır**. İnsanlar hayvanları için otlak bulabilmek amacıyla **yazın yaylalara, kışın ovalara** göç ederek **konargöçer** bir yaşam sürmüşlerdir. Bu yaşam tarzı nedeniyle Türkler **çadırlarda** yaşamışlardır.

GÜNÜMÜZDEN BİR ÖRNEK: YÖRÜKLER: Konargöçer bir hayat süren, çadırlarda kalan **YÖRÜKLER**; kış aylarında Mersin'in Silifke, Gülnar, Anamur, Bozyazı ve Aydıncık ilçelerini, yaz aylarında da Konya ve Karaman'ın yaylalarını tercih ediyor. Türkistan'dan yaklaşık **BİN YIL ÖNCE** Anadolu'ya gelen ve yüzlerce yıldır konargöçer yaşayan Yörüklerin tüm mal varlıkları **DEVE, KEÇİ, AT** ve devenin sırtındaki eşyalardır. Göçmeden önce sütlerini sağıyor, yoğurtlarını mayalıyor, peynirlerini yapıyorlar; eylül ayı sonlarına doğru çadırlarını ve eşyalarını toplayıp göçe başlıyorlar.

NEDEN KONARGÖÇER?: Nüfus arttıkça meralar yetersiz kalır. Mera hayvancılığını sürdürmek isteyen aileler; **OTU, SUYU VE OTLAĞI BOL** yeni yerlere göç etmek zorunda kalır. Yani konargöçer yaşam bir **TERCİH DEĞİL, COĞRAFYAYA UYUM** biçimidir.

3 ASYA HUN DEVLETİ

Tarihte bilinen ilk Türk devleti **Asya Hun Devleti**'dir. **MÖ 220** yılında **Teoman** tarafından kurulmuştur. Devletin merkezi, Çin'in kuzeyinde yer alan **Ötüken**'dir. Teoman'dan sonra oğlu **Mete Han** tahta geçmiş ve devlet en parlak dönemini **Mete Han Dönemi**'nde yaşamıştır.

KAYNAK · METE HAN DÖNEMİ

Tarih kaynaklarında Mete Han Dönemi şöyle anlatılır:

“Mete Han bütün Altay kavimlerini bir araya toplamış, Hazar Denizi ve Hindistan'a kadar bütün Asya'yı almış, yalnızca tarihî rakibi Çin kalmıştı. Devletin sınırları Kore'den Aral Gölü'ne, Baykal Gölü'nden Çin Seddi'ne kadar genişlemişti.”

“Tamamını işgal edecek gücü olduğu hâlde Çin'i ele geçirmemiş, ancak kendi ekonomisini güçlendirmek maksadıyla Çin'i vergiye bağlamıştır.”

Kaynak: Çift ve Taşağıl, 2022, s. 27-28.

Mete Han'ın ölümünden sonra başa geçen **yeteneksiz yöneticiler** ve **Çin'in siyasi oyunları** Asya Hun Devleti'ni zayıflatmıştır. Devlet, **216 yılında** Çin hâkimiyetine girerek yıkılmıştır.

4 GÖKTÜRKLER

I. Göktürk Devleti, **Bumin Kağan** tarafından **552**'de, Türklerin kutsal saydıkları **Ötüken** merkezli olarak kurulmuştur. Göktürkler, **Türk adını resmî devlet adı olarak kullanan ilk devlettir**. Bumin Kağan'ın ölümünden sonra devletin başına **Mukan Kağan** geçmiştir.

İstemi Yabgu Dönemi'nde **Sasaniler** ve **Doğu Roma İmparatorluğu** ile kurulan ilişkiler, Göktürklerin uluslararası siyasette etkin bir güç olduğunu göstermektedir. **567** yılında Doğu Roma İmparatorluğu'na gönderilen elçilik heyeti, Türkistan'dan Doğu Roma'ya gönderilen **ilk elçilik heyeti** olarak kabul edilir.

KAYNAK · MUKAN KAĞAN DÖNEMİ: “Yaklaşık yirmi yıl kağanlık yapan Mukan zamanında Gök Türk Devleti, her yönüyle çok parlak bir dönem yaşadı. Gök Türk Devleti kısa zamanda **DÜNYANIN EN KUVVETLİ DEVLETİ** oldu. **557** yılında **AK HUN (EFTALİT) DEVLETİ'Nİ** yıkarak Batı Türkistan'ı tamamen ele geçirdiler ve tarihî **İPEK YOLU'NA HÂKİM** oldular.” (Çift ve Taşağıl, 2022, s. 39.)

Mukan Kağan'ın ölümünden sonra devlet çeşitli sebeplerle zayıflamıştır. **Doğu ve batı** olmak üzere ikiye bölünen devlet, **630**'da Çin egemenliğine girmiştir.

Elli yıllık Çin esaretinden sonra Göktürkler, **Kutluk Kağan** önderliğinde bağımsızlık mücadelesine girişti. Kutluk Kağan, Çin egemenliği altındaki dağınık Türk boylarını bir araya getirdi. Bu başarısından dolayı **“devleti derleyip toplayan”** anlamına gelen **İlteriş** unvanı ile anıldı. **682** yılında **II. Göktürk (Kutluk) Devleti'ni** kurarak Türk boylarını hâkimiyeti altına aldı ve Türkistan'a egemen oldu.

Kutluk Kağan'ın ölümünün ardından devlet bir süre güç kaybı yaşadı. Ancak oğlu **Bilge Kağan**; kardeşi **Kültigin** ve veziri **Tonyukuk** ile birlikte devletin birliğini yeniden sağladı. Bilge Kağan'dan sonra tahta çıkan kağanların yöneticilikte yetersiz olmaları devleti zayıflatı. Bu süreç, **745** yılında **Uygurların II. Göktürk Devleti'ni** yıkmasıyla son buldu.

5 UYGURLAR

744 yılında **Kutluk Bilge Kül Kağan** tarafından kurulan **Uygur Devleti**, **Karabalgasun (Ordubalık)** merkezli kurulmuştur. 759'da başa geçen **Bögü Kağan**, Çin'e karşı askerî başarılar kazandı.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, Uygurların **Manihaizm** dinini benimseyip **yerleşik hayata geçmeleridir**. Bu değişim, Uygurların sanatını ve mimarisini de derinden etkilemiştir.

KAYNAK · BÖGÜ KAĞAN'IN HEDEFİ: "Bögü Kağan, hayvansal gıdalar yemeyi yasaklayan, **SAVAŞÇILIK DUYGUSUNU ZAYIFLATAN** bu dini resmen kabul etti. Kağanın hedefi Uygurların **BOZKIR HAYATINI BIRAKIP ŞEHİRLİ OLMALARINI** sağlamak, dolayısıyla ülkesini daha mamur ve refah içinde yaşanan bir yer hâline getirmektir." (Taşağıl, 2021, s. 92.)

BİLGİ KUTUSU: Çeşitli sebeplerle zayıflayan Uygur Devleti'ne 840'ta **Kırgızlar** son vermiştir. Uygurların çoğu günümüzde Çin'e bağlı **SİNCAN UYGUR ÖZERK BÖLGESİ'NDE** yaşamaktadır.

6 ÜÇ DEVLET BİR BAKIŞTA

DEVLET	KURULUŞ	KURUCUSU	MERKEZİ	NASIL SONA ERDİ?
Asya Hun Devleti	MÖ 220	Teoman	Ötüken	216'da Çin hâkimiyetine girdi.
I. Göktürk Devleti	552	Bumin Kağan	Ötüken	İkiye bölündü, 630'da Çin egemenliğine girdi.
II. Göktürk (Kutluk)	682	Kutluk (İlteriş) Kağan	—	745'te Uygurlar yıktı.
Uygur Devleti	744	Kutluk Bilge Kül Kağan	Karabalgasun (Ordubalık)	840'ta Kırgızlar son verdi.

AKLINDA KALSIN: **TÜRK** adını resmî devlet adı olarak kullanan ilk devlet **GÖKTÜRKLERDİR**. **YERLEŞİK HAYATA** geçen ve **MİMARİ ESER** bırakan ise **UYGURLARDIR**. Türklere ait ilk yazılı belge olan **ORHUN KİTABELERİ** ise **II. GÖKTÜRK DEVLETİ** Dönemi'nden kalmıştır.

7 İLK YAZILI KAYNAKLARIMIZ VE DESTANLAR

Tarihçiler, Türkistan'da kurulan ilk Türk devletleri hakkındaki bilgileri öncelikle **Çin ve diğer komşu devletlerin kaynaklarından** elde etmişlerdir. Bunun temel nedeni, Türklerin **konargöçer** bir yaşam sürmeleri ve **II. Göktürk Devleti'ne kadar yazılı eser bırakmamış** olmalarıdır.

ORHUN KİTABELERİ	DESTANLAR	KOMŞU DEVLET KAYNAKLARI
Türk tarihinin ve Türk edebiyatının ilk yazılı belgesidir. II. Göktürk Devleti Dönemi'nde yazılmıştır. Örnek: <i>Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk anıtları.</i>	Sözlü kültürümüze ait edebî eserlerdir. O dönem Türkleri hakkında bilgi edindiğimiz diğer önemli kaynaktır. <i>Oğuz Kağan, Bozkurt, Ergenekon, Göç, Türeyiş.</i>	Türkler yazılı eser bırakmadığı dönemde bilgilerimiz büyük ölçüde Çin kaynaklarına dayanır. Örnek: <i>Balbalların niçin dikildiğini Çince kaynaklar açıklar.</i>

ORHUN KİTABELERİ'NDEN • GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE

Kitabelerde Türk halkına şöyle seslenilir:

“Türk halkının yurt edineceği yer, **Ötüken** imiş. Türklerin hakanı, Ötüken'de oturur ve oraya hükmeder ise orada hiçbir sıkıntı olmaz imiş.”

“Çinliler, **tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla** halkı kandırıp kendilerine yaklaştırmak için yerleştirdikten sonra fesatlıklarını gösterip iyi, akıllı ve cesur kimseleri yaşatmazlar imiş.” (*Türk halkı, yok olmak üzere imiş.*)

“Türk tanrısı, Türk halkı yok olmasın diye babam **İlteriş Kağan**'ı ve annem **İlbilge Hatun**'u göğün tepesinden tutup daha yükseğe kaldırmış. Babam, Türk töresini terk eden devletsiz halkı, **atalarının töresine göre yeniden eğitmiş.**”

“Ey Oğuz Beyleri, halkı iştin: **Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe** senin devletini ve töreni kim yıkıp bozabilir?”

Neden çok değerli? Çünkü bu satırlar, Türklerin kendi tarihini **kendi kalem** ile anlattığı ilk metindir.

8 YÖNETİM YAPISI: KAĞAN, KUT VE KURULTAY

Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerinde devlet yönetiminin başında **kağan**, **hakan** veya **han** unvanı verilen hükümdar bulunmaktaydı. Devletle ilgili alınacak önemli kararlar, hükümdarın başkanlık ettiği **kurultay** adı verilen mecliste alınmaktaydı. Hükümdarlık genellikle **babadan oğula** geçerdi; ancak **hanedanın diğer erkek üyelerinin de** hükümdar olma hakkı bulunmaktaydı.

Eski kaynaklarda Türk hükümdarlarına devleti yönetme yetkisinin ve gücünün **Gök Tanrı tarafından** verildiği sıkça geçmektedir. Buna **kut** denmektedir.

- **Kut anlayışına göre hükümdarın görevleri:**
- Dağınık boyları toplayıp **nüfusu çoğaltmak**
- Halkı **doymak ve giydirmek**
- Halkın **güvenliğini sağlamak**

YETKİ SINIRSIZ DEĞİLDİR: Halk; hükümdarından **EKONOMİNİN GELİŞMESİNİ, ADALETİ VE GÜVENLİĞİ** ister. Ayrıca Türk hükümdarları hem **KANUN YAPAN** hem de **KANUNA BAĞLI KALAN** kişilerdir. Buna göre Türk hükümdarlarının yetkileri sınırsız değildir; **TÖRE İLE SINIRLANDIRILMIŞTIR.**

BİLGİ KUTUSU · KURULTAY: “KAĞAN”, kurultayın başkanıydı. Kurultaya **KAĞANIN EŞİ, BOY BEYLERİ** ve devletin ileri gelenleri de katılırdı. Burada alınan kararlar kağana **TAVSİYE NİTELİĞİNDEYDİ**; son söz kağana aitti. Kurultay, İslamiyet öncesi Türk devletlerinde devletin tüm önemli işlerinin görüşüldüğü bir **DANIŞMA MECLİSİYDİ**. Bu mecliste askerî, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal meseleler konuşularak çözüm bulunurdu.

KAYNAK · HATUNLAR YÖNETİMDE: “Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Göktürklerde de kağanın eşi törenle **“HATUN”** unvanını alır ve **KAĞAN İLE BİRLİKTE HÜKÜM SÜRERDİ**. Devlet yönetiminde söz sahibi olan hatunlar, devlet meclisine katılır ve **OY HAKKINA SAHİP** bulunurlardı. Ayrıca **ELÇİLERİ DE KABUL EDEBİLİRLERDİ**. Türklerde siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel bütün meselelerin görüşülüp karara bağlandığı bu devlet meclisi **“TOY” (KURULTAY)** olarak adlandırılmaktaydı.” (Ahmetbeyoğlu, 2018, s. 20.)

9 ASKERİ YAPI: ORDU-MİLLET VE ONLUK SİSTEM

Türkistan'ın geniş düzlükleri **doğal korunaklı** bir alan özelliğine sahip değildi. Ayrıca **su, tarım alanı ve mera** gibi kaynakların azlığı, boylar ve devletler arasındaki rekabeti artırmıştı. Bu nedenlerle Türkler **savunmaya** önem vermiş ve **savaşçı** özellikleriyle ön plana çıkmışlardır.

1. PARALI ASKER YOKTU

O dönemdeki birçok devlette askerî kuvvet **para ile tutulan** kimselerden oluşurdu. Türklerde ise ordu **devletin savunma gücü** sayılırdı.

Orduya katılmak, halk için bir vatani görev kabul edilirdi.

2. DAİMÎ ORDU VE ORDU-MİLLET

Türklerin **daimî orduları** vardı ve **ordu-millet** anlayışı hâkimdi. Kadın-erkek, yaşlı-genç herkes her an savaşabilecek durumda olurdu.

Sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile birer askerî egzersizdi.

3. SÜVARİ ORDUSU

Türk orduları temelde **süvarilerden (atlı asker)** kuruluydu.

Bu durum savaşta hızlı hareket etme ve yaya ordulara üstünlük kurma imkânı sağlardı.

Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerinde ordu çeşitli birliklerden meydana geliyordu. En büyük birlik **10 bin kişilik**ti ve bu birliğe **tümen** adı veriliyordu. Tümenler de 1.000'li, 100'lü ve 10'lu olmak üzere **kademeli olarak küçülen** birliklere ayrılmaktaydı. Bu birliklerin başlarında derecelerine göre birer komutan bulunurdu.

BİRLİK	KİŞİ SAYISI	KOMUTANININ UNVANI
Tümen	10.000	Tümenbaşı
Binlik	1.000	Binbaşı
Yüzlük	100	Yüzbaşı
Onluk	10	Onbaşı

ONLUK SİSTEM BUGÜN DE YAŞIYOR: İlk defa Hun hükümdarı **METE HAN'IN** uygulamış olduğu bu **onluk sistem**, **TÜRKİYE DE DÂHİL OLMAK ÜZERE BÜTÜN TÜRK DEVLETLERİNDE** varlığını korumuştur. Binbaşı, yüzbaşı, onbaşı unvanlarını bugün de duyuyoruz.

BİLGİ KUTUSU · BRÖVE: Kara Kuvvetleri Birlik Sembolünde (bröve) yer alan **16 ADET KÜÇÜK YILDIZ**, tarihte kurulmuş **16 TÜRK DEVLETİNİ** temsil eder. **MÖ 209**, Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılı olarak kabul edilir. Bu tarih, Büyük Hun Hükümdarı **METE HAN'IN TAHTA ÇIKIŞ TARİHİDİR.**

Kaynaklara göre savaş araç ve gereçlerinin başında **at ve silah** yer alıyordu. Türklerin savaşlardaki başarılarında bu araç ve gereçleri **çok iyi kullanmaları** da etkiliydi. Bu silahlar **ok, yay, kılıç, kalkan** gibi unsurlardan meydana gelmekteydi.

TURAN TAKTİĞİ: İlk Türk devletlerinin askerî başarılar elde etmelerinde **KURT OYUNU, HİLAL** veya **TURAN TAKTİĞİ** adları verilen savaş taktiklerini kullanmaları önemli etkiye sahiptir. Bu savaş taktiğinde ordular, **sahte bir geri çekilmeyle** düşman ordularını **TUZAĞA ÇEKMEYİ** hedeflemişlerdir.

10

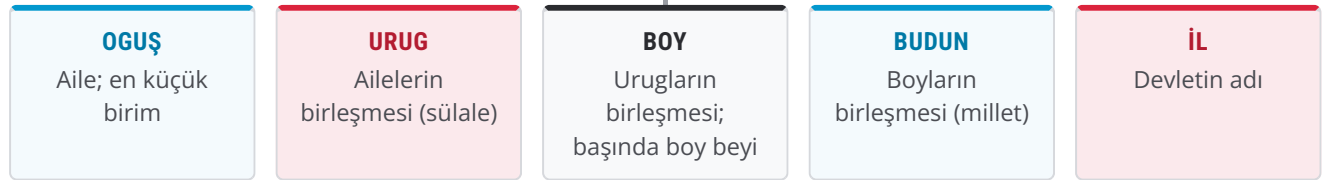
SOSYAL HAYAT: AİLE VE BOY DÜZENİ

Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerinde sosyal hayatı belirleyen **iki ana unsur** vardır: **coğrafi yapı** ve **töre**.

Türk devletlerinde **aile**, bütün sosyal yapının temelidir ve **kan bağı** esasına dayanmaktadır. Türkler ailenin **bölünmezliğine** inanmış ve bu geleneklerini tarihleri boyunca sürdürmüşlerdir. Türklerin dünyanın dört bucağına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumalarının temel nedeni **aileye önem vermeleridir**. Türkler birlik ve dayanışma içerisinde akrabalarıyla bir arada yaşamıştır; dilimizdeki akrabalık adlarının çokluğu da bunun bir göstergesidir.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında aile, hem **toplumsal düzenin temeli** hem de **kültürel değerlerin aktarıldığı** en önemli kurumdu. Aile bireyleri arasında **saygı, dayanışma ve görev paylaşımı** esastı. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren hem günlük işlere katılır hem de **savaşçı bir toplumun bireyi** olarak yetiştirilirdi. Bu yapı, toplumda düzenin korunmasını ve nesiller arasında **kültürel devamlılığı** sağlardı.

TOPLUM DÜZENİ (KÜÇÜKTEN BÜYÜĞE)

BİLGİ KUTUSU · BOY DAMGALARI: Her bir boyun kendine ait **ADI VE DAMGASI (BOY SİMGESİ)** bulunmaktaydı. Türkistan'daki boylardan bazılarının isimlerine günümüzde bazı yerleşim yerlerinde rastlanır: **BAYAT** (Afyonkarahisar, Çorum), **ÇİĞİL** (Konya), **KINIK** (İzmir).

11

TÖRE: YAZISIZ ANAYASA

İlk Türk devletlerinde sosyal hayatı düzenleyen, **yazılı olmayan hukuk kurallarına töre** denir. Aile yalnızca kan bağı ile değil, töre adı verilen **gelenek ve kurallarla** da şekillenirdi.

KAYNAK · TÖRE: “**ANAYASA KARŞILIĞI** olarak töre vardı. Töre hükümleri değişik şartlar altında etkinliğini sürdürebilmek için **DEĞİŞEBİLİRDİ**. Ancak törenin bazı hükümleri **KESİNLİKLE DEĞİŞMEZDİ**. Bunlar könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tuzlук (eşitlik), kişilik (insanlık) idi.” (Çift ve Taşgöl, 2022.)

TÖRENİN DEĞİŞMEYEN HÜKMÜ	ANLAMI
Könilik	Adalet
Uzluk	İyilik, faydalılık
Tuzluk	Eşitlik
Kişilik	İnsanlık

YARGU: Gök Türk Devleti'nde **YÜKSEK DEVLET MAHKEMESİNE “yargu”** denirdi. Kaynaklar araştırıldığında, Gök Türk Devleti'nde bir **ADLİYE (KÖNİLİK) MÜESSESESİ** olduğu anlaşılmaktadır. Yani Türklerde **HUKUK VE MAHKEME** düzeni çok eskiye dayanır.

12

SANAT

Türkistan'ın coğrafi koşulları ve konargöçer yaşam tarzı, Türklerin sanat anlayışına da yansımıştır. Bu dönemin sanat anlayışını **taşınabilir eşyaların süslemelerinde** görmekteyiz.

İlk Türk devletlerinde **tahta oymacılığı** ve **maden işlemeciliği** oldukça gelişmişti. **Kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, at koşum takımı** gibi taşınabilir malzeme üzerine işlenmiş **hayvan figürleri** bulunmaktaydı. Bu eşyalarda **pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuş, geyik, at, koyun, keçi** gibi hayvan motifleri yer almaktaydı.

Türklerde gelişen sanat alanlarından biri de **heykelciliktir**. **Balballar**, heykel sanatının örneklerindendir.

KAYNAK · BALBALLAR: “Önemli devlet adamlarının ölümlerinden sonra adlarına yapılan **ANIT ALANLARDA** balballar dikilir. Bunlardan en çok **MOĞOLİSTAN, GÜNEY SİBİRYA (DAĞLIK ALTAY, TUVA, HAKASYA), KIRGIZİSTAN VE KAZAKİSTAN'DA** bulunur. Balbalların niye dikildiğini en iyi açıklayan **ÇİNCE TARİHİ KAYNAKLARDIR**. Ölen kişinin sağlığında **ÖLDÜRDÜĞÜ DÜŞMAN SAYISI KADAR** balbal dikilir diye ifade vardır. En çok balbal **BİLGE KAĞAN, KÜL TEGİN VE TONYUKUK** anıt alanlarında dikilmiştir.” (Çift ve Taşağıl, 2022, s. 113.)

Uygurların yerleşik hayata geçmesi sanat anlayışını da etkilemiştir. **Mimari eserler**, özellikle **tapınaklar** bu dönemde görülmektedir. Ayrıca Uygurlarda **Türk minyatür sanatı** örneklerine rastlanmaktadır. Uygur mimarisinin ve minyatür sanatının izlerine **Selçuklu ve Osmanlı** dönemlerinde de rastlanmaktadır.

NEDEN TAŞINABİLİR EŞYA?: Konargöçer yaşamda insanlar sürekli **YER DEĞİŞTİRİR**. Bu yüzden sanat, büyük ve sabit yapılarda değil; **YANINDA TAŞINABİLEN** kemer tokası, kabza, koşum takımı gibi eşyalarda gelişmiştir. **YERLEŞİK HAYATA GEÇEN UYGURLARDA** ise mimari eserler ortaya çıkmıştır.

Toplumların ekonomik faaliyetlerinin oluşması ve gelişmesinde, yaşadıkları **doğal çevrenin ve iklimin** etkisi vardır. Geniş bozkırları ve **karasal iklimiyle** Türkistan'da yaşayan konargöçer Türklerde **hayvancılık** yaygındır. Bunun yanı sıra **tarım, ticaret ve madencilik** faaliyetleri de yapılmaktadır.

HAYVANCILIK (BESİCİLİK)

- Ekonominin iki temel unsuru **at** ve **koyundu**.
- Besicilik, hayvanların etinden çok **sütünden** yararlanmak için yapıldı.
- **At sürüsü** sahibine itibar, **koyun sürüsü** maddi güç sağladı.
- Eski Türklerde zenginliğin ölçüsü at ve koyun sürüsüydü.

TİCARET

- Ticaret büyük ölçüde **“değiş tokuş”** esasına dayanıyordu.
- İhraç mallarında **canlı hayvan ve hayvan ürünleri** baş sırayı alıyordu.
- Hun Türkleri MS 52'de Çin'e çok miktarda **sığır** sevk edip pazarlarında sattı.
- Aynı tarihte Çin sarayına **at ve kürk** sunup karşılığında **ipek** aldılar.

MADENCİLİK VE DEMİRCİLİK

- Başlıca meslekleri **demircilik** ve **madencilikti**.
- **Kılıç, kalkan, mızrak, temren (ok ucu)** imal edilirdi.
- Kılıçların hayvan figürlü kabzaları **altın levhalarla** kaplanırdı.
- Bu kabzalar ayrıca **kıymetli taşlarla** süslenirdi.

KAYNAK · ATIN ÖNEMİ: “Türkler, atı hem **EKONOMİK VARLIK** olarak hem de **BİNİT (BİNEK) VE SAVAŞ ARACI** olarak değerlendiriyorlardı. Eski Türk hayatında atın önemi, ekonomik değerinden çok onun bir **SAVAŞ ARACI** olarak kullanılmasından ileri geliyordu. **SÜVARİ TEKNİĞİNİ BULAN YANİ ATA BİKEN İLK KAVİM TÜRKLERDİR.** Başta Çinliler olmak üzere bütün Avrupalı kavimler, ata binmeyi Türklerden öğrenmişlerdir.” (Koca, 2002, s. 18.)

BİLGİ KUTUSU · TARIM: Türkistan'ın doğal çevre şartları hayvancılığa elverişli olduğu kadar **TARIMA ELVERİŞLİ DEĞİLDİ**. Tarım daha çok **SU KAYNAKLARINA YAKIN** yerlerde yapılabilmekteydi. Buna rağmen tarım, hayvancılık yapan Türkler için **EN AZ SÜRÜ BESLEMEK KADAR ÖNEMLİ** bir faaliyetti. Zira Türkçenin en eski kelimelerinden biri **“TARLA”**, diğeri **“EKİN”**dir. Türklerin ekip yetiştirdikleri en eski tarım ürünlerinin başında **BUĞDAY, ÇAVDAR, DARI VE ARPA** gelmektedir.

14

BUGÜNE KALAN MİRAS

Asya Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar; Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu devletlerin **özellik ve geleneklerine** bugün ülkemizde ve diğer Türk devletlerinde **hâlâ rastlanmaktadır**.

- **Onluk sistem:** Binbaşı, yüzbaşı, onbaşı unvanları bugün de kullanılıyor.
- **MÖ 209:** Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılı; bröve'deki 16 yıldız 16 Türk devletini temsil ediyor.
- **Süvari geleneği:** Nevşehir'deki JAKEM'de yetişen atlı jandarma timleri.
- **Boy adları:** Bayat, Çiğil, Kınık gibi adlar yerleşim yerlerimizde yaşıyor.
- **Konargöçer yaşam:** Yörükler hâlâ yaylalar ile ovalar arasında göç ediyor.
- **Uygur mimarisi ve minyatürü:** İzleri Selçuklu ve Osmanlı sanatında görülüyor.
- **Kavramlar:** Kut, kağan, toy/kurultay, hatun sözcükleri dilimizde yaşıyor.
- **Sincan Uygur Özerk Bölgesi:** Uygurların çoğu bugün burada yaşıyor.

BİLGİ KUTUSU · TÜRK TARİH KURUMU: Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin ilk yıllarında **MİLLÎ KİMLİĞİN OLUŞMASINA** büyük önem vermiştir. Türk tarihinin araştırılmasının bu konuda etkili olacağını düşünen Atatürk, **TÜRK TARİH KURUMUNUN** kurulmasına öncülük etmiştir. Bu kurum, Türkistan'da da araştırmalar yaparak Türklerin tarih boyunca **MEDENİYETE KATKILARINI** ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

ATATÜRK'ÜN SÖZÜ: "TÜRK ÇOCUĞU, ATALARINI TANIDIKÇA DAHA BÜYÜK İŞLER YAPMAK İÇİN KENDİNDE KUVVET BULACAKTIR." Türk tarihini araştırmak ve öğrenmek; **MİLLÎ KİMLİĞİMİZİ** tanımamıza ve geleceğimizi en iyi şekilde inşa etmemize yardımcı olur.

15

HIZLI TEKRAR

- **Türkistan:** "Türklerin yurdu"; ilk Türk devletlerinin kurulduğu bölge.
- **İlk Türk devleti:** Asya Hun (MÖ 220, Teoman) | Merkez: Ötüken.
- **Mete Han:** Onluk sistemi kurdu; MÖ 209 tahta çıkışı Kara Kuvvetlerinin kuruluşu sayılır.
- **Göktürkler:** 552, Bumin Kağan; "Türk" adını devlet adı yapan ilk devlet.
- **II. Göktürk:** 682, Kutluk (İlteriş) Kağan; Bilge Kağan, Kültigin, Tonyukuk.
- **Uygurlar:** 744, Kutluk Bilge Kül Kağan; Maniheizm ve yerleşik hayat.
- **Orhun Kitabeleri:** Türk tarihinin ve edebiyatının ilk yazılı belgesi.
- **Kurultay (toy):** Danışma meclisi | **Kut:** Gök Tanrı'nın verdiği yönetme yetkisi.
- **Töre:** Yazısız anayasa; könilik, uzluk, tuzluk, kişilik değişmez.
- **Ekonomi:** Hayvancılık (at-koyun), değiş tokuş ticareti, demircilik ve madencilik.